

iTaukei Ni Qele

Vol. 1 | 2021

Mai na Matabose ni Qele Maroroi

Rawati mai na lisitaki ni qele e \$43.4 na milioni

Ai Tukutuku mai Vua na Jeameni ka iLiuliu ni Noda Matanitu - Voreqe Bainimarama

NA levu ni lavo e kumuni rawa mai na lisitaki ni qele vakaitaukei e rauta ni \$43.4 na milioni ena dua na yabaki.

E dua nai tukutuku dina ka dodonu meda kila deivaki nai taukei ni qele kece e Viti, ni noda qele e maroroi ka taqomaki vinaka tu, ka yavutaki oqo ena veitiki ni lawa eso eda taurivaka tiko ena gauna oqo e Viti. Au gadreva meu veivakadeitaki vei keda nai taukei ni qele ni maroroi ka taqomaki vinaka tu na noda qele na iTaukei.

Na lawa e vakabibitaka na dodonu ni kena taukeni na qele vakaitaukei e tiko saraga vei keda nai taukei ni qele. Ena Wase e 3 ni iTaukei Lands Act 1905, e vakamatatataki ni qele vakaitaukei ena taukeni se vakayagataki ga ena kenai iwasewase vakavanua – tokatoka, mataqali, yavusa kei na so tale nai wasewase e sa vakadonui taumada vakalawa.

Ka sega kina ni dodonu meda vakatitiqataka na kena maroroi kei na kena taqomaki na qele vakaitaukei. E qai mai kuri oqo ena Yavu ni Vakavulewa ni 2013 (2013 Constitution). Ena kena Wase e 28 e vakaraitaka ni qele vakaitaukei

ena taukeni tikoga mai vei ira nai taukei, ka na sega vakadua ni na vakatanitaki – me volitaki, soli vakailoloma, se me veisautaki na kenai taukei; vakavo walega kevaka e soli kina Matanitu.

Ena gauna saraga oqo, e rauta ni 47,000 taucoko na veimataqali lisi ka ra lisi tiko ena qele vakaitaukei. Mai na veilisi oqo, e rauta ni 30 na pasede (30%) e gole vakatabakidua ki na lisi ni teitei ka rauta ni 166,000 na eka na qele e kovuta. Oqo e okati kina na qele ni tei dovou, susu manumanu, tei kakana draudrau, tei raisi, kei na veika tale eso.

Me vaka ni sa yavutaki tu ena lawa cecere duadua ni noda Matanitu (Yavu ni Vakavulewa) na kena maroroi kei na kena taqomaki na qele vaka-iTaukei, e sega tale ni dua na ka e rawa ni tu saqata na tikina oqo. Na ka bibi ga e dodonu meda kila, oya ni taqomaki vinaka tu na qele vakaitaukei, ka viribaiti vinaka tu na noda dodonu.

E kenai kuri oya ni ra sa ciqoma oti e rauta ni \$80 na milioni nai taukei ni qele mai na kena lisitaki tiko na nodra qele ena lisi ni teitei. Nai lavo ni lisi e dau kumuni e dau gole vakatabakidua saraga vei ira nai taukei ni qele ka sega tale ni dua na ka e musuka se tikica na Matabose ni Qele Maroroi. E kena inaki me rawa ni vakauqeti kemuni nai taukei ni qele mo ni lisitaka ga na nomuni qele.

E dodonu talega me vakamatatataki ni na dau gadrevi na nomuni veivakadonui nai taukei ni qele kevaka e gadrevi me bju ena taudaku ni kovukovu e dua na qele ni bera ni lisitaki. Ena sega ni rawa vakadua me soli e dua na lisi se laiseni ena qele vakaitaukei ka kovuti tu, vakavo kevaka era sa solia nai taukei ni qele na nodra veivakadonui.

Ia e dodonu meda kila ni sa dua nai lavo levu e rawati tiko mai ena kena lisitaki tiko na qele vakaitaukei. ■

Dua tale na yabaki ni bolebole, ia me yabaki vuavuai

O TLTB ena veisiga ni mataka

Bolei na lomadra na itaukei ni qele

Bolei tiko na Mataqali o Naivoco

Dua na cavu ikalawa levu na Yavusa o Navakavu

Vakayagataki vinaka nai veivuke ni Matabose

iTaukei Ni Qele

Lewe ni vola:

- 3 Dua tale na yabaki ni bolebole, ia me yabaki vuavuai
- 4 O TLTB ena veisiga ni mataka
- 5 Vakayagataki vinaka na veivuke ni Matabose *Landowners Seed Fund Grant*
- 6 Me da qarauna na cakacaka vakailoa ena qele vaka-iTaukei
- 8 Bolei na lomadra na itaukei ni qele
- 10 Na nodra ivolatukutukutaki na itaukei ni qele
- 11 Marautaki na veivakadeitaki ni TLTB e Davutukia
- 12 Bolei tiko na Mataqali Naivoco
- 13 Dua na cavu ikalawa levu na Yavusa o Navakavu
- 14 Cecere nai tagede ni veiqaravi ena Mataqali o Tacini
- 16 Vakaitavi na Matabose ena tei kau
- 18 Bose vakayabaki ni Yavusa-e-Tolu

Manidia Liu
Tevita Kuruvakadua

Dua tale na yabaki bolebole, ia me yabaki vuavuai

NI sa bula vinaka nai taukei ni qele vakaitaukei ena noda vanua.

Au gusu saka ni Matabose ni Qele Maroroi me'u vakabula raraba vei kemuni kece sara nai taukei ni qele e Viti.

E sa baci vakacagau sara tiko vakatotolo na toso ni gauna ni sa baci mai cava tale nai matai ni vula ono. E gadrevi kina na neimami vakadeitaki keimami na nomuni dauniveiqaravi ki na neimami itavi vaka mata se trustee vei kemuni nai taukei ni qele.

E levu sara na ka eda mai sotava enai matai ni vula ono oqo me vaka ni a basika kina na Cava o Yasa kei Ana vakausivi ena mate levu ka tara tiko na noda vanua ena gauna oqo na COVID-19. Oqo e mai vakataotaka vakalailai, na veiqaravi, me vaka ni a sogo kina na vale ni volavola ena vica loma ni ono na macawa.

Ia e dua na ka marautaki ni laurai ni na bula ni vakavakarau kei na bula ni sasabai ena vuku ni veika eda sa sotava tiko me baleta na draki veisau. E i vakaraitaki levu oqo ena kena saumi tikoga na lisi, kei na kena tomani tikoga na kena qaravi vinaka tiko na veika me baleta na lisi kei na qaravi ni qele vakaitaukei.

Esa tiko na nanamaki ni yabaki oqo ena dua na yabaki vinaka ka yabaki vuavuai ena loma ni Matabose. E namaki me na qaravi ka sotavi vakavinaka nai walewale kece ni veiqaravi ena loma ni yabaki. E sa tu vakarau talega na Matabose me na sotava na veika eso ka sega ni namaki; ka ra na rawa ni yaco ena veisiga sa tu e matada.

Ka dodonu meda vakavinavinaka kina vua na Kalou ena vuku ni nona veivakalougatataki ka veimaroroi voli ena loma ni Matabose kei na kenai yau bula, me rawa ni maucokona kina na veiqaravi vei ira kece sara na lewenivanua. E dua na ka e dodonu meda vakavinavinaka kina, sai koya na kena se tu vinaka tu ga na nodai yau bula – sai koya na noda qele.

Na veika e sa yaco tiko ena gauna oqo ena noda vuravura, eda na sega ni dro tani rawa mai kina ka na vuqa sara na bolebole e salavata mai. Ena gadrevi kina na noda rai vakayalomatua kei na noda veisautaka vakalailai na noda rai kei na noda nanuma me rawa ni salavata kei na veika eda sa lako curuma tiko.

Meda cakacaka vakagumatua nai taukei ni qele ena vuku ni kena qaravi kei na kena cakacakataki na noda qele. Meda vulica meda tuvana eso nai tuvatuva matau me rawa ni totolo ka taucoko kina na noda rawa ka. E sa tu vakarau na Matabose me cakacaka vata kei kemuni nai taukei ni qele ena vuku ni kena tarai cake nai vakatagedegede ni rawa ka mai na qele.

Ena vukuna na Jeameni ni Matabose kai liuliu tale tikoga ni noda Matanitu, sa tiko na neimami vakanuinui, dina ga ni na levu sara na bolebole eda na sotava ena yabaki oqo, ia, ena na dua na yabaki vinaka ni rawa-ka, ka yabaki vuavuai. ■

O TLTB ena veisiga ni mataka

E DUA na vakanananu rabailevu sara e sa vakanananu tiko kina na Matabose ni Qele Maroroi me baleta na kena vakavinakataki nai walewale ni veiqaravi ena loma ni Matabose ena veisiga ni mataka. Ka sa gadrevi kina meda vakararamataki tiko nai taukei ni qele me rawa ni da tu vakarau ni bera ni yaco mai na veiveisau eso.

ENA 2017 e a mai vakayacora e dua na vuli na *Asian Development Bank* (ADB). Ena vuli oqo e a gadreva kina na ADB me vakatavulica eso nai walewale vovou se Smart Systems ka ratou a digitaka kina na vakatutu ni Matabose me baleta na kena vakarautaki e dua na makete ni veivoli ni qele ena mona livaliva.

Me vaka ni qarava tiko na Matabose e 91 na pasede na qele taucoko ena noda vanua, kei na kena veiqaravi vaka trustee ki vei kemuni nai taukei ni qele; e sa mani nanuma kina na ADB me taurivaki na kena vakatovotovotaki na ka oqo ena loma ni Matabose.

Sa qai mani solia na ADB me qarava na cakacaka oqo na KPMG mai Singapore ena 2018. Nai naki levu ni sasaga oqo, oya me talave cake nai vakatagedege ni veiqaravi ena loma ni Matabose, ena kena vakayagataki na mona livaliva. E laurai ni totolo, matau ka matata na veiqaravi ni kena vakayagataki na mona livaliva.

Ni mai vakacavari toka e 4 na yabaki ni vakadidike kei na vakatovotovotaki ni veika e sa dikevi rawa, ka vakayacori n ena Ceva kei Tailevu, e sa maqusa sara na ADB me tauyavutaka e dua na buturara vaka mona livaliva ka ra na umani vata kina:

- 1) Nai vatavata ni kena cakacakataki nai sau ni qele vakaitaukei se na Land Price Index
- 2) Nai vatavata era muloci vata kina nai walewale ni veiqaravi vaka mona livaliva ka ra sa taurivaki

rawa tiko se na Digital Land Integrated System kei

- 3) Nai vatavata ni veivoli ena mona livaliva se na *TLTB Online Marketplace*.

Ni mai cava tiko na vula o Veverueri ena yabaki oqo, eso na veika oqo e sa mai qaravi rawa ka sa vakayacori tiko mai ena loma ni tolu na yabaki sa oti:

- 1) Na kena sa ilovi ka maroroi kece ena loma ni mona livaliva na veika vakaivola me baleta na vei lisi yadudua.
- 2) E sa dikevi rawa talega na kaukauwa ni kena taqomaki nai tukutuku ka tiko ena mona livaliva.
- 3) E sa mai qaravi rawa talega na kena mai vakatovolei me semati nai walewale ni veiqaravi vaka mona livaliva ka sa taurivaki tiko kei na kena e se qai ka vou mai oqo. Era qarava tiko oqo o ira na vakailesilesi ka ra sa digitaki me ra kena dau ena kena tutaki na veisau ena vakarau vakayacori oqo.

E sa tekivu veivakararamataki tiko na Matabose vei keda nai taukei ni qele ena vuku ni veisau oqo. Ka sa tiki tale tikoga ni veivakararamataki na kena sa toqai tiko vakaivola eso nai walewale ni veiqaravi vou oqo. Sa vakanuinui tiko na Matabose ni da sa na ciqoma tiko eso na veiveisau oqo ena vuku ni gagadre levu, oya meda sa toso vata tiko kei na gauna eda sa bula donuya tiko. ■

Vakadikevi vakamatau na iwalewale vou ni qaravi bisinisi ena mona livaliva

Vakayagataki vakavinaka na veivuke ni Matabose

Landowners Seed Fund Grant 2020

E ratou a bau votai talega na Mataqali Naivucini mai na koro o Dakuivuna mai Wainibuka ena yasana o Tailevu, enai loloma ka dau veivotayaka tiko na Matabose ena veiyabaki ka vakatokai tiko na Landowners Seed Fund Grant

Turaga ni Mataqali - Joseva Qativi kei na misini ni musukau ka a volia ena Seed Fund Grant

Era sa maqusa na lewe ni Mataqali na teivaka na qele

DUA na gauna balavu na nodratou sasaga voli tiko mai na lewe ni Mataqali oqo me vakarabailevutaki na nodratou vakayagataka na qele. Oqo me vaka ga ni vurevure ni lavo tudei tu vei ira na lewe ni mataqali na teitei.

Ia, vei keda na kila nai tuvaki ni loma ni vanua e Wainibuka, eda na kila ni levu na kena veilunivanua, veikau loa, veiqakilo ka vakakina na kena veiuicwai lalai ka dredre kina na kena vakayagataki eso na misini ni cakacaka me vakarawarawataka na kena qaravi nai teitei.

Na dredre e dau sotavi oqo, e sa dau ivakatatao ni kena gadrevi me vakarabailevutaki na teitei mai vei iratou na lewe ni Mataqali o Naivucini. E ratou a mani rogoca nai tukutuku ni veivuke oqo ka nanuma me ratou vakatovolea tu mai na nodratou kerekere. E dua nai tukutuku marautaki vei iratou, ni ratou sa ciqoma na kena sa vakadonui na nodratou kerekere ka ratou a bau vakaiivotava talega ena *Seed Fund Grant* ena 2020.

E a vagolei na veivuke kina Mataqali Naivucini

Development Trust ka ra taukena na lewe ni Mataqali me vaka ni ratou a gagadre voli tu mai kina vakabalavu na lewe ni Mataqali me bau tauyavutaki e dua nai vurevure ni lavo mai na kena vakayagataki vakamatau na kedratou qele.

E vakaraitaka o Joseva Qativi, na Turaga ni Mataqali (TNM), “nai solisoli oqo e lako saraga mai ena kena gauna donu. E sa raica na Kalou na neitou sasaga kei na neitou gagadre, ka keitou sa vakavinavinaka vakalevu kina Matabose ni Qele Maroroi ni rawa me keitou bau vukei na Mataqali o Naivucini. E sa mai vakarawarawataka na kena kena vakavotukanataki kei na kena vakataucokotaki na tatadra kei nai tuvatuva ni Mataqali ka sa tuvani tu mai ena dua na gauna balavu”.

E kuria o Qativi, “sa dua na ka na nodra sasaga tiko na lewe ni Mataqali vakauasivi o ira nai tabagone, me vakarabailevutaki na nodra iteitei me rawa ni levu cake talega na veika era tamusuka. E a vakatabakidua tiko na neitou teitei ena rua nai tei

oqo – na dalo vata kei na yaqona. Ia e berabera sara tiko na toso ni cakacaka baleta ni sega vei keitou na vei misini eso ka rawa ni vakarawarawataka na cakacaka. Ena gauna e soli mai kina na veivuke oqo, e vukei keitou saraga vakalevu ka toso totolo sara kina nai teitei.

Na *Seed Fund Grant* oqo esa isau saraga ni neimami masu”.

Sa dua nai yaloyalo totoka ni da sa sarava na kena sa teivaki yani na vanua ka ra dau veikau loa tu e liu. Ia e se toso tikoga na navunavuci me na rabailevu sara yani na kena vakayagataki na qele ka vakayacorí na susu manumanu, vakakina eso na tobu ni ika kei na ura. E sa tiko na vakanuinui ni na dua na gauna lekaleka mai oqo, era sa na vakavotukanataki talega na tatadra oqo. ■

Me da qarauna na cakacaka vakailoa ena qele vakaitaukei

Ena dua na gauna lekaleka sa oti oqo, e ratou a veisiko voli yani na vakailoesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi mai na Vualiku, vei ira nai taukei ni qele ka laki butuki vakakina na kedra qele. Ena nodratou siko tiko oqo, e ratou qai raica ni so na cakacaka vakailoa e qaravi tiko ena qele vakaitaukei ka daumaka me veivaseitaki yani me rawa ni da qaqarauni tiko kina nai taukei ni qele.

NI dau qaravi eso na cakacaka vakailoa vakaoqo ena qele vakaitaukei, ena dau vakaleqa na kena vakayagataki vakamatau na qele mai vei ira na kena itaukei dina ka vakakina vei ira era gadreva me ra lisitaka na qele oya ena dua na gauna mai muri. E okati ena veicakacaka vakailoa oqo na:

- 1) Musu kau vaka tawa dodonu,
- 2) Taki qereqere kei na qele vakailoa,
- 3) Tawani vaka tawa dodonu ni dua na qele,
- 4) Kocovi se lako siviti nai yalayala ni qele lisitaki,
- 5) Teitei vakaveitalia.

E kalougata mai na Vualiku ni totolo na nodratou raica na vakailoesilesi na tikina oqo ka ratou cakacaka sara vakatotolo kei ira nai taukei ni qele ena kena tarovi se tagutuvi na veicakacaka vakailoa vaka oqo. E koto era oqo eso nai vakasala e dodonu meda vakasalataki kina nai taukei ni qele kevaka eda raica, rogoca se tokona na kena qaravi na veicakacaka oqo ena qele vakaitaukei.

1. Musu kau vaka tawa dodonu

Eda sa kerei vakabibi nai taukei ni qele meda kakua ni dau solia vakarawarawa se vakaveitalia na kau era tubu tu ena dela ni noda qele. Era tiko eso, ka ra dau veidabuitaka na kena dau musuki na kau ka me ra vakatawana ga kina na nodra taga ka lailai sara na ka era rawata nai taukei ni qele. Eda sa kerei meda dau veitaratara yani vakatotolo kina dua na vale ni volavola ni TLTB ko voleka kina, kevaka o raica se siqema ni caka vakailoa se lawakitaki na kena musu na kau ena qele vakaitaukei.

2. Taki qereqere kei na qele vakailoa

Me vaka ga na musu kau vaka tawa dodonu, eda sa vakasalataki tale tikoga nai taukei ni qele ni tabu talega vakalawa me taki vakaveitalia na qele se qereqere ena qele vakaitaukei. E dodonu me dau soli taumada na veivakadonui se na laiseni ni bera ni vakayacori na cakacaka oqo. E tiko na dodonu vei keda nai taukei ni qele, meda vakaqaqai ira era vakayacora na cakacaka oqo ka veitaratara kina dua na vale ni volavola ni TLTB ko voleka kina vakabibi ke sega na nodra ivola tara.

3. Tawani vaka tawa dodonu ni dua na qele

E sega ni tu vua e dua na dodonu me mai tawana se vakayagataka e dua na tiki ni qele kevaka:

- E sega ni volai enai Vola ni Kawa Bula (VKB) ni mataqali ka taukena na qele oya.
- E sega ni lisitaka na tiki ni qele oya.

4. Kocovi se siviti nai yalayala ni qele lisitaki

E kunei ni so vei ira era lisi ena qele vakaitaukei, era sa dau sivita yani nai yalayala ni nodra lisi. Eda sa kerei kevaka eda vakila ni sa vakayacori tiko oqo ena noda tiki ni qele, ena daumaka meda kerea na veivuke se na veivakasalataki mai na Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) eda voleka kina.

5. Teitei vakaveitalia se vakailoa

Oqo talega e dua na leqa ka sa dewa sara tiko vakatotolo. E dodonu meda kila ni dui tiko ga na noda dui wasewase ni qele nai taukei ka rawa ni da teivaka. E rawa talega ni da dau veikerekerei tu ga vakaveiwekani kevaka eda gadreva meda vakayagataka e dua na tiki ni qele meda vakayagataka se teitei tu kina. Ia na gaunisala duadua ga eda na maroroi kina kei na noda iteitei, oya meda lisitaka na tiki ni qele eda gadreva meda teivaka, veitalia sara mada ga ni da vola kawa bula ena qele oya. Ena gauna oqo, e sa tokona tiko na Matabose na nodra vaaqacotaki nai taukei ni qele me ra lisitaka ga na nodra qele.

Oqo ga vica na ka, ka ratou a raica mai na Vualiku, ka vakabauta na Matabose ni na kunei talega ena veiyasai Viti tale eso. Eda sa vakasalataki tiko nai taukei ni qele meda dau yadrava eso na tikina vakaoqo ka taro ivakasala ena dua na vale ni volavola ni TLTB ko voleka kina, kevaka e sega tiko ni matata vei iko e dua na ka. ■

Na lewe ni Mataqali
Naivikasiasia era sa
vakasoqoni vata ena dua
na veivakararamataki ka
vakayacora na Matabose ni
Qele Maroroi

Bolei na lomadra na itaukei ni qele

ENA dua na gauna lekaleka sa oti qo, e ratou maqusa sara e dua na mata timi mai na Matabose, ena nodra sikovi nai taukei ni qele ena gagadre levu me ra vakararamataki enai walewale ni veiqaravi vou e sa vakanamata tiko kina na Matabose. Ka kenai kuri na kena veitalanoataki nai tuvatuva levu ni nodra vakayagataka vakamatau na kedra qele.

E vica nai tukutuku bibi e lewe voli ni noke ni kakaburaki oqo:

- ▶ Na nodra vakararamataki ena vuku ni nodra dodonu vaka iTaukei ni qele.
- ▶ Na cava soti e rawa ni ra qarava ena nodra qele.
- ▶ Nai tuvatuva matau ni vakayagataki qele (land use planning).
- ▶ Na bibi ni nodratou itavi na trustees.
- ▶ Na bibi ni kena vakayagataki vakavinaka nai lavo ni lisi me rawa ni vakavureya tale eso na gaunisala ni vakatubu ilavo.
- ▶ Na bibi ni kena vo tiko na qele (reserve) me baleti ira era muri tiko mai.
- ▶ Na veiqaravi eso, kei na veivuke e tu ena Matabose me baleti ira vakatabakidua nai taukei ni qele.
- ▶ Na nona sa vakanamata tiko na Matabose me sa vakarabailevutaka nai vatavata ni nona veiqaravi vakauasivi na kena vakayagataki na mona livaliva.

E vuqa vei ira nai taukei ni qele, era marautaka ka ra vakavinavinaka kina Matabose ena nona kauwai tiko na Matabose ena kena vakatoroicaketaki na nodra bula nai taukei ni qele vakabibi ena sasaga me ra vakasaututaki ka vakatubu ilavo kina. Oqo ga e vica nai tukutuku ka vakasokumuni mai vei ira e vica nai taukei ni qele ka ra sa vakararamataki oti:

Tevita Ravavai
Mataqali Dravo, ena koro o Dravo
Tikina o Dravo,
Yasana o Tailevu

Au rawa ni tukuna ni keitou kalougata vakalevu na lewe ni Mataqali o Dravo ni rawa ni mai vakayacori vei keitou na veivakararamataki oqo. Sa qai gauna beka ga vakalou vei keitou. Ka keitou sega ni taqea rawa na neitou vakavinavinaka kina

Matabose ena vuku ni nona nanumi keimami tu mai nai taukei ni qele me rawa ni keimami bau mai bulagoci ka vukei ena gauna dredre oqo.

E ratou marautaka na lewe ni Mataqali na veiqaravi e sa vakayacora na Matabose ena vuku ni neitou Mataqali. Me vaka ni dua ga vei keitou e cakacaka vakamatanitu, o keitou na kena vo, keitou rawa ilavo ga mai ena vakayagataki qele. Ia ena veivuke ni Matabose, sa rawa me tadola na matai keitou me keitou raica rawa e vuqa sara tale na veika vinaka e rawa mai ena vuku ni kena vakayagataki vakamatau na qele kei na kenai yau, Sa mai vakavinakataki rawa e dua na neitou vale ka keitou dau soqo kina ena veigauna e vakayacori e dua na soqo e nakoro. Ka sa laurai votu sara tiko madaga ena gauna oqo na veika e rawa ni kauta mai na tuvatuva ka vakamatau.

E sa tiko talega enai tuvatuva levu me ra na vakacakacakataki sara mada ga na gone ni Mataqali era sa biu vuli mai ka tokoni vakakina o ira na vuli torocake. Esa bolei tiko na lomai keitou ni na vica na yabaki mai oqo sa na talave cake sara nai vakatagedegede ni rawa ka ena loma ni Mataqali. ■

**2) Maikeli Tikoigiladi
Liuliu ni Trustees Mataqali
Naivikasia
Raralevu, Namata, Tailevu.**

Me vaka ni sa mai yaco na veidigitaki meu sa mai liutaka na trustees ni neitou Mataqali, e dua na tatadra levu au gadreva me keitou sa vakanamata kina na lewe ni Mataqali, oya me sa rauta na neitou bula dravudravua.

Au kila ni sa dua na gauna balavu keitou bula dravudravua voli mai kina, ia ena rarama vou oqo ratou sa mai veivakararamataki kina na vakaillesi ni Matabose, au kila ni sa kena gauna me sa tagutuvi na bula dravudravua ka keitou sasaga yani kina bula sautu.

Keitou sa nakinaki tiko na lewe ni Mataqali o Naivikasia ni na dua ga na gauna lekaleka oqo, keitou sana vakacabera kina na tatadra oqo. Oqo me rawa ni vakavutuniyautaki keitou kei ira na neitou kawa era muri mai.

Ena veiyabaki sa oti, keitou dau saravi ira tu ga na veimataqali ni ra tauri lisi. Ia me qai yaco mai ena yabaki sa oti, keitou sa bau mai liga batabata talega na Mataqali oqo ni keitou sa ciqoma talega nai lavo ni lisi ni keitou qele.

Oqo e vu duadua ga mai ena veivakararamataki e mai vakayacora tiko na Matabose ka keitou sa vakavinavinaka vakalevu sara ena vuku ni neimami dau nanumi tu mai nai taukei ni qele.

**3) Metuisela Sikivou
Turaga ni Mataqali o Muana
Narocivo, Rewa**

Ena gauna saraga keitou sasaga tiko kina na lewe ni Mataqali me keitou vakaduria eso na bisinisi me rawa ni gaunisala ni vaqara ilavo vei keitou, e basika kina na veivakasalataki ni Matabose, ka sa dua na ka na neitou vakavinavinaka.

E tiko eso na neitou qele e rawa ni vakayagataki ia e sega tu ni matata sara vei keitou se me keitou qarava vakacava ni levu na vakanananu duidui e basika mai vei ira na lewe ni Mataqali. Ia na veivakararamataki oqo e vakadeitaki keitou ena ituvatuva me keitou tuvalaka ka vakakina na kena vakailavotaki.

Au a cakacaka vakamatanitu e liu ka sega soti sara ni dau matata tu vei au nai walewale ni vakayagataki qele. Ia ni mai cava na veivakararamataki oqo, au nanuma ni na dua ga na gauna lekaleka mai oqo e sa na vakavotukana na ka keitou sa navuca tiko.

Keitou sa tu vakarau na lewe ni Mataqali me keitou toso vata kei na Matabose ena vuku ni kena vakayagataki na veitiki ni qele era se lala tu. ■

Na nodra ivolatukutukutaki na itaukei ni qele

Land Owning Unit (LOU) Profile

Na vosa oqo na land owning unit ka vakalekalekataki ena matanivola na LOU e kenai balebale nai Taukei ni Qele yavusa, mataqali se itokatoka. Nai tukutuku me baleta na qele kei ira na kenai taukei ena loma ni dua na Yavusa/Mataqali/Tokatoka e vakatokai me LOU Profile. Na i tukutuku oqo ena kovuta kece na qele taukeni vakamataqali, vakayavusa, vakaitokatoka, va-Kawa kei na qele taukeni enai tutu vakaturaga.

Oqo edua nai tuvatuva ni Matabose ni Qele Maroroi ena ruku ni Tabana ni Taukei ni Qele sai koya na kena volai ka biuvata na kedrai tukutuku nai taukei ni qele.

Na kena inaki sai koya:

- 1) Me vakasokumuna nai tukutuku ni qele,
- 2) Me vakasokumana na kedrai tukutuku nai taukei ni qele se lewe ni mataqali,
- 3) Me vakadeuca vakamatau na veigagadre sei tuvatuva ni mataqali ena vuku ni nodra qele kei na,
- 4) Me umani enai tukutuku oqo na veika era tara tiko na lewe ni mataqali.

Na veitukutuku eso ena umani e kumuni tiko oqo:

- 1) Yaca ni Mataqali,
- 2) Nai wiliwili ni lewe ni Mataqali,
- 3) Kedrai wiliwili na tagane kei yalewa,
- 4) Kedrai wiliwili na Yabaki 18 lako cake kei ira Yabaki 17 lako sobu,
- 5) Levu ni Qele e taukena na Mataqali,
- 6) Levu kece ni qele kovu ni mataqali,
- 7) Levu kece ni qele ra sa lisitaki tiko,

- 8) Levu kece ni qele kovu era sa biu ena taudaku ni kovukovu ka ra sa lisitaki tiko ena gauna oqo,
- 9) Na itukutuku vakailavo ni lisi era sa wasea ena loma ni lima (5) na yabaki sa oti,
- 10) Nai tukutuku vakailavo ni veilisi kece era tiko na loma ni qele ni Mataqali,
- 11) Nai tukutuku me baleta na vakatagedegede ni vuli ena loma ni mataqali,
- 12) Na kedrai tukutuku na lewe ni Mataqali era cakacaka ena Matanitu, Kabani kei na taudaku ni Matanitu,
- 13) Nai tukutuku me baleta na bisinisi eso e tiko ena loma ni mataqali,
- 14) Nai tukutuku me baleta na veituvatuva ni veivakatorocaketaki sa tiko ena mataqali, (Development Plans),
- 15) Na mape ni qele ni mataqali ka wasei kina na vanua e lisitaki kei na qele ena loma ni kovukovu.

Ena loma ni vula ono (6) sa sivi, esa vakasokumuna rawa kina na Tabana ni iTaukei ni Qele se Landowners Affairs Unit e rauta ni 62 na ivolatukutuku e Tailevu, Naitasiri, Kadavu, Ba, Lomaiviti, Ra, Namosi, Nadroga kei Macuata. ■

Marautaki na veivakadeitaki ni TLTB e Davutukia

ENA mua ni yabaki sa oti, ea qaravi kina edua na bose marautaki ki na yavusa vakaturaga ko Davutukia ena koro ko Balenabelo e Nadroga e na nodra lisi ni kau.

Oqo ena kena sa mai vakadeitaka na Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) me sa vakalailaitaki na yabaki ni lisi mai na limasagavulu (50) ki na tolusagavulu (30) ka vaka kina na nona sauma na Fiji Hardwood Corporation Ltd (FHCL) na nona dinau ena vuku ni lisi.

Mai na nodra gagadre na itaukei ni qele sa mani mai vakadonuya kina nai Vukevuke ni Manidia Liu ni TLTB o Mr Solo Nata:

- Na kena sa vakalailaitaki na yabaki ni lisi mai na ciwasagavulu (99) kina limasagavulu (50) na yabaki,
- Nona sauma mai ko FHCL na nona dinau ka rauta ni \$62,000,
- Na kena sa mai butuki rawa nai yalayala ni lisi mai vei iratou nai vakalesilesi ni TLTB kei na,
- Volai yadudua ni vola kina veimataqali era na vakaivotavota enai lavo oqo ni bera ni qaravi na veivakararamataki.

Na bose oqori ea liutaka nai Vukevuke ni Manidia

Liu ko Mr Solomoni Nata ka rau veitokoni na Manidia ni Tabana ni iTaukei ni Qele Mr Akuila Raibevu, Manidia ena Valenivolavola e Nadi Ms Ema Natadra, Team Leader Sigatoka- Mr Mikaele Koroivulaono, Vakalesilesi Veiqaravi ena Tabana ni iTaukei ni Qele mai Nadi o Mr Sikeli Ralawe ka wili tale tiko ga kina o Roko Veivuke Mr Buatavatava Ravoka. ■

Bolei tiko na Mataqali Naivoco

ENAI ka 15 ni Veверueri ena yabaki oqo 2021, e ratou a laki veitalanoa kina na vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroroī kei iratou na lewe ni Mataqali Naivoco, ena Yavusa o Vusovuso mai na koro o Nairukuruku mai Naitasiri.

E vica koto nai naki ni veitalanoa oqo. Ai matai oya ni tiko eso na duidui ena loma ni Mataqali ka vakatalega kina vei iratou na lewe ni Mataqali kei na so tale na Mataqali ena loma ni yavusa. Ka bibi kina na kena laki vakayacori na veivakararamataki oya me rawa ni vakamatatataki na dodonu ni itaukei ni qele kei na veika era vauci kina vakalawa.

Na Mataqali Naivoco e mataqali lailai duadua

beka ena loma ni yavusa, ka lailai vakakina na qele e ratou taukena. Ia e vuqa sara nai yau bula e kunei ena kedratou qele me vaka na qereqere, wai ni gunu kei na vanua ka ganita vinaka na susu bulumakau.

Ia e ratou kalouca vakalailai ni yawa sara mai na kedratou qele ki na vanua e a yaco taumada tiko kina na gaunisala levu. Ka sa qai dua na veidinadinati e ra a cakava taumada na qase, oya me takoso na gaunisala ena kedra qele na vo ni veimataqali ia me sucu mai na medra wai ni gunu mai na mata ni wai ena loma ni mataqali Naivoco me vakagunuvu ira kece na lewe ni yavusa.

Ena loma ga ni vica na yabaki sa oti, e sa tekivu me ratou taki qereqere na lewe ni mataqali ka sa vaka e tekivutaki kina e dua na veisisivotaki kei ira na vo ni mataqali. Era sa vakatututaka na vo ni mataqali ni dodonu me ra vakaiwasewase talega enai lavo e rawa mai na kena sa volitaki tiko na qereqere oqo. E sa laki yaco sara nai le oqo ena nodra sa sogota

na gaunisala ka takosova tiko na kedra qele me laki yaco sara ena qele ni mataqali o Naivoco.

Ia e sega ni vakataotaka na nodratou sasaga ka sa dua na bolebole levu e ratou mai sotava oqo. Ratou mani sauma kina e \$10,000 me ta tale kina e dua na gaunisala vou me yaco kina kedratou qele. Na ta ni gaunisala oqo e a qai vakavuna na kena kamusu nai paipo ka vakadrodroya mai na wai ni gunu kina loma ni koro ka sa mani mai tamusuki kina vakadua na kena vakadrodroi mai na wai. Oqo sa qai vakavuna na nodra sa toki sobu na lewe ni tikotiko oya ka sa laki vakaitikotiko voleka ki Vunidawa.

E ratou sa ciqoma tiko na lewe ni mataqali eso nai tukutuku ni veivakarerei ena vuku ni veika e mai yaco oqo. Ka sa nanuma kina na Matabose me laki vakayacori na veitalanoa me rawa ni wali kina na leqa e sa basika tiko oqo. E mani laki veitalanoataki talega e vuqa tale na veika e rawa ni qaravi ena kedratou qele ka ivurevure talega ni lavo vei ira na lewe ni mataqali.

E dina ga ni oqo e se qai matai ni veivakararamataki e vakayacori vei iratou, e ratou sa bolebole tiko e lomadratou ni na toso na nodratou sasaga me rawa ni vakavotukana nai tuvatuva kece e ratou sa lalawa tiko kina.

E ratou sa marautaka sara ka vakavinavinaka ki vei iratou na vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroroī ena vuku ni kena sa mai tuvani rawa toka e dua nai tuvatuva matau ni kena vakayagataki na nodratou qele. Sa tiko na nodratou vakanuinui ni na vuavuai na sasaga kece sara e sa tuvalaki tu me baleta na kedratou qele. ■

Dua na cavu ikalawa levu ena Yavusa o Navakavu

NA yavusa o Navakavu ka kena koro o Waiqanake, e toka ga ena taudaku kei Suva ni ko gole sobu vaka ki Serua. Na yavusa oqo e sa cavu ikalawa me tauyavutaka e dua nai tuvatuva rabailevu ena vuku ni kena vakayagataki na nodratou qele.

Nai tuvatuva oqo e okati kina na veivakavaletaki (housing scheme), me dua na vanua ni qito (Sports Complex) kei nai tikotiko ni Tabana ni Bula (medical centre). Oqo e yavutaki mai nai tuvatuva levu na Navakavu Strategic Plan 2018-2022 ka a tavoca nai Liuliu ni noda Matanitu enai ka 6 ni Jiune, 2018. Ka semati vinaka nai tuvatuva oqo ki nai tuvatuva levu ni noda Matanitu (National Development Plan).

Ia e sa qai talave cake tale kina dua tale nai vakatagedegede na lalawa oqo ena nodratou sa mai cakacaka vata na kena trustees kei na Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) ena kena vakarautaki e dua nai tuvatuva matau ni vakayagataki qele se na Master Land Use plan. Oqo me qai vukei iratou na trustees ena nodratou tauyavutaka na Blue Economic Zone oqo.

Na sasaga oqo era uqeti saraga mai kina na lewe ni Yavusa vakataki ira ka ra kerekere mai kina Matabose me vukei ira ena kena vakarautaki na nodra Master Land Use Plan. Era a mani mai sota kina na trustees ni Yavusa o Navakavu kei na matatimi ni Land Use Planning.

Ena bose oqo, e ratou sa qai mai makataka ena mape ni kedratou qele na lewe ni trustees, na vanua era nanuma na lewe ni Yavusa me ra dui dabe kina na vei tuvatuva lelevu oqo kei na vanua era gadreva me maroroi tiko me baleti ira na lewe ni Yavusa.

Ilovi vakacaca sara na lewe ni ituvatuva

- 1) Veivakavaletaki (Housing Scheme)**
Oqo e dua na lalawa me tara e 500 na vale ka ra ya 2 na kena rumu ni moce me baleti ira na sega so ni rawa-ka vakavinaka. Ena qaravi nai tuvatuva oqo ena kedratou qele na Mataqali Waibuta ka rauta ni 60 na eka na kena levu.
- 2) Vanua ni Qito (Sports Complex)**
E nanumi tiko me na tara oqo ena kedratou qele na Mataqali Nabaramai ka tiko voleka e Navatulevu, Bilo mai Veisari. E rauta tiko ni 10 na eka na levu ni qele, ka nanumi me na caka kina e tolu na rara ni qito rakavi salavata kei na veika e dau gadrevi ena veivanua ni qito vakaoqo.
- 3) Tikotiko ni Tabana ni Bula (Medical Centre)**
E tiki talega ni tuvatuva me dua na vale ni bula ka nanumi me na tara ena kedratou qele na Mataqali Natabuivalu ka rauta tiko ni rua na eka na levu ni qele. Na qele oqo e tiko ena kedrau maliwa na vale ni Lotu Qirigiri kei na koro o Muaivuso. Oqo me vakarabailevutaka na veiqaravi ni tabana ni bula ena veivanua volekati Waiqanake.

Nai naki levu ni kena tuvani nai tuvatuva oqo, oya me laveta cake nai vakatagedegede ni bula ni lewe ni Yavusa ka yavutaki ena ka e vakatokai tiko na Blue and Green Agenda. Oqo e yavutaki ena kena taqomaki se maroroi vakavinaka nai yau bula me vaka na vei ulunivanua, uciwai, cakau mai waitui kei na kena veikau.

Oqo e dua na cavu isausau vou e Viti, vakauasivi vei keda nai taukei ni qele, baleta ni sa qai matai ni tuvatuva me vakaoqo na kenai rairai. E taura toka na gauna me rawa ni taucoko ka maucokona na veika kece e qaravi, me vaka ni ra cakacaka vata tiko kina e walu taucoko na mataqali. Ia e sa tiko na vakaniuini ni Matabose ka sa solia tale tikoga na nona gauna me veivuke ena Yavusa o Navakavu me rawa ni vakavotukana na tatadra kece sara e sa tualaka. ■

Na Yavusa ko Navakavu era sa navunavu ka tekivu ilova vakaimataililai sara na ituvatuva sa koto

Cecere nai tagede ni veiqaravi ena Mataqali o Tacini

NI o gole sobu ena gaunisala na Queens Road mai Suva mo lako tiko vaka ki Sigatoka, ena dua na tolo ni gaunisala oya e dabe toka kina e dua nai tikotiko ka matalia sara toka na kenai tuvaki. E totoka tu, ni dabe toka ga ena bati ni baravi, voleka toka ga ena gaunisala levu ka qai mai totoka tu yani na veisenikau e wavelita tu nai tikotiko oqo.

Ena gauna saraga oqo, e se dabe toka ga kina e rua na vale simele lelevu, ka tiko ena kedrau maliwa e dua na vale lailai ka nodradou vale ni volavola tiko na Mataqali Tacini mai na koro o Wainiyabia ena Yasana o Serua. E dina ga ni qai mai dolavi na nodratou vale ni volavola oqo ena 2019, e sa cici makawa tiko mai na nodratou bisinisi me rauta ni 30 na yabaki, ka veidonui kei na gauna e ratou se bula voli kina na nodratou qase.

Sa toso tiko na gauna kei na rarama ni vuli, e ratou sa mani nanuma na gone me sa talave cake kina dua tale nai vakatagedegede ni kena qaravi se cicivaki na veika me baleta na nodratou Mataqali.

E taura e rua na yabaki (2017-2019) na kena sagai me buli e dua nai tuvatuva matau se dua na kena Strategic Plan. Oqo e donumaka na gauna e veiqaravi voli kina ena Yasana o Serua o Sairusi Ketenilagi. Ka sa dau vakasalataki iratou toka ena veivakasama momona ni vakacici bisinisi me vaka ni o Sairusi e vakaillesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi.

Ni qai yaco mai na 2019, era sega walega ni ciqoma na lewe ni Mataqali na vakanananu kei nai tosotoso vou oqo, era sa vakadonuya ka duavata vakakina. E sega tale ni ra qai tatara mai na nodra taga na lewe ni mataqali ka sa ivurevure saraga ni lavo ni lisi ka dau vakadrodroi yani ena Mataqali.

Me yacova mai na gauna saraga oqo, e se vakailavotaka tikoga na mataqali nai tuvatuva oqo. Oya na vuna e mai vakayacori kina e dua na nodratou veidinadinati kei na TLTB me sa na gole ga vakatabakidua ki na tobu ni mataqali na ilavo ka dau lavaki ena lisi ni veivakavaletaki (residential premium),.

Na lisi ga ni teitei (agricultural premium and leases) ena qai wasei vakatautauvata vei ira na lewe ni mataqali ka okati talega kina na rede mai vei ira na lisi ni veivakavaletaki. Nai lavo oqo e sa qai vukeya na kena tosoi, ka vakarabailevutaki na nodratou sasaga se ituvatuva (projects) tale eso.

E ratou solia na nodratou gauna kei na nodratou iyau na lewe ni mataqali me ratou mai cicivaka na nodratou kabani ena vukudra na lewe ni mataqali. E ratou dairekita tiko na Kabani na tolu na veitacini tagane. E Managing Director tiko o Ratu Leone Nayacalevu ka rau veivuke kaya tiko o Pio kei Pau Nayacalevu.

Dua na ka e talei kina nai qaraqaravi ni kabani oqo, oya ni ra mai cakacaka ga kina o ira na lewe ni mataqali. E okati kina o ira era sa sema mai kina mataqali, o ira na kena gone ka vaka talega kina o ira na vasu. E ra sa bau laki cakacaka vaka talega kina eso tale na wekadratou ka ra lewe ni veimataqali tale eso.

E dina ga ni sa qai mai maucokona tu oqo nai tosotoso ia e a sega talega ni ciqomi vakarawarawa na vakanananu ni kena tauyavutaki e dua na taba ni bisinisi ni mataqali. Ia ena veivuke ni Matabose ni Qele Maroroi ena nona veivakararamataki tiko, sa rawa me mai vakavotukana eso nai nodratou ituvatuva.

E dina ga ni sa cici makawa tiko mai na taba ni bisinisi oqo mai na 30 na yabaki sa oti. Ena gauna oqo, e sa mai rabailevu sara na kena veiqaravi ka sa talave cake sara na kenai qaraqaravi ena dua nai vakatagedegede e sa bau cecere dina. E sa qai matata ka dodonu vinaka na veika kece e vakayacori vakauasivi ena vuku ni veitalanoa kei na veitabana tale eso me rawa ni vakadeitaki eso tale na veiwekani vakabisinisi. Oqo e okati kina na Fiji Hardwood, Ministry of Forestry kei na Thunderstruck Mining Company ka tiko ena loma ni veikau.

Na Mining Company oqo, e sea (shareholder) talega kina na Mataqali. E 4 taucoko na mataqali e ratou sea ena kabani oqo ena vuku ni qele ka vakayacori tiko kina na kelikeli. Ia mai na va na mataqali oqo, e levu duadua na qele ni Mataqali o Tacini ka ra cakacaka vakakina na lewe ni mataqali me vaka e virikotori ena nodratou veidinadinati.

Mai na veika madaga e sa rawati tiko kei nai tosotoso e sa mua tiko kina na Mataqali o Tacini, e rawa ni tukuni ni sa totoka tiko na veika esa mai vakayacori rawa. E dina beka ni vakamalua tiko nai tosotoso, ia e sega ni vakataratutu ni na dua na gauna lekaleka mai oqo, e sa na yaco me dua na bikenai vei ira na vo ni Mataqali ena kena qaravi se cicivaki e dua na bisinisi ni iTaukei ni Qele. ■

Taba toka qori ko iratou na lewe tolu na veitacini tagane kei rua na marama ena mata ni nodratou valenivolavola, ka vakakina e dua nai vakalesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi ko Amani

Vakaitavi na Matabose ena tei kau

ENAI vula o Maji ena veiyabaki e dau vakananumi kina na siga ni Veikau e vuravura se na International Day of Forest. Ena vuku ni lalawa oqo e ratou sa mani navuca kina na ulu ni veiliutaki ena loma ni Matabose mera laki tei kau na kena vakaisilesi ena me tokona nai naki levu oqo.

Mai na yabaki rua sa oti, e sa tekivutaka tiko mai kina na Matabose e dua nai tuvatuva me tokona nai tuvatuva levu ni tei kau ka a tavoca taumada na noda Peresitedi enai tekivu ni yabaki 2019. Oqo e dua nai tuvatuva levu ni kena sagai me tei e 30 na milioni na kau ena loma ni 15 na yabaki. Ka sa maqusa sara tiko na Matabose enai tuvatuva oqo.

Me tekivu mai na 2019, e sa tiki tu ni tuvatuva ni Matabose me dau vakayacori na tei kau ena vei ya vula tolu. Ka sa dua nai wiliwili levu e sa tei rawa ena loma ni rua na yabaki sa oti me yacova mai na yabaki oqo. Vakacaca sara, e toka oqo era nai wiliwili kei na mataqali kau era sa tea oti na vakaisilesi ena loma ni Matabose, vaka talega kina na vanua era tei tu kina.

Yabaki	Vanua e Qaravi kina na Tei Kau	Yaca ni Kau e Tei	Wiliwili ni Kau e Tei	iWasewase ni Veiqaravi era Tei Kau
Maji 20, 2021	Yalavou	Paini	3,000	Vakaisilesi kece e Viti Levu
	Raranimeke	Kau Vuata Kau Dina	400 100	Vualiku (North)
2020	Sawani Village Naitasiri	Kau Vuata Kau Dina	1000	Suva & Wasewase e Loma kei na Tokalau
	Yalavou	Paini	1500	Nadi & Sigatoka
	Naikabula, Lautoka	Paini	1000	Lautoka, Ba & Rakiraki
	Vorovoro, Island, Vanua Leve	Vunikau ni Drauni Niu	100	Vualiku (North)
		Vesi	100	
		Moli	200	
		Yasi	200	
		Tavola	200	
	Silana, Tailevu	Kau Dina	200	Suva & Wasewase e Loma kei na Tokalau
Mahogany		2500		
Yalavou	Paini	600	Nadi kei Sigatoka	
Vitawa	Kau Vuata Kau Dina	500	Lautoka, Ba & Rakiraki	
atudogo	Vutu	20	Labasa & Savusavu	
	Tavola	3		
	Dilo	10		
	Moivi	13		
	Male	27		
	Tarawau	30		
	Vesi	362		
	Sasawira	31		
	Sikeci	14		
	Mahogany	278		
Tamarind	50			
Moli	62			
Yasi	100			

Vakalesilesi ni Matabose mai na Mua-i-Ra ni oti edua na cegu lekaleka ena tei kau mai Yalavou ka vanua ka dau kilai tu e liu na Yalavou Beef Scheme

Yabaki	Vanua e qaravi kina na Tei Kau	Yaca ni Kau e Tei	Wiliwili ni Kau e Tei	iWasewase ni veiqaravi era tei kau
2019	Coloisuva	Kavakavani	105	Suva & Wasewase e Loma kei na Tokalau
		Vakadewataki	626	
		Sa	94	
		Yasi	77	
		Kaunicina Mahogany (Cavu mahogany tubu vakaveitalia)	66 1031 (1110)	
	Cuvu Technical School	Kau Vuata Kau Dina	300	Nadi & Sigatoka
Ba Freebird Institute	Kau Vuata Kau Dina	250	Lautoka, Ba & Rakiraki	
Nananu-i-ra	Vunikau Dogo	1015	Suva & Wasewase e Loma kei na Tokalau	
Vunitogoloa village, Rakiraki	Vunikau Vakadewataki	300 100	Nadi & Sigatoka	
Teidamu Primary School	Paini	200	Lautoka, Ba & Rakiraki	

Taba toka oqo ira na itaukei ni qele mai Yalavou

Ena vuku talega ni tei kau e vakayacori tiko oqo, e sa nanuma talega na Matabose me lisitaka eso na tiki ni qele oqo, ena nodra veivakadonui nai taukei ni qele, me lisitaki na nodra qele ena vuku ni REDD+ se conservation leases. Oqo ena vuku ga ni kena gadrevi me maroroi se taqomaki na noda veikau ka tokoni talega kina nai tuvutava levu ni veivakatoroicaketaki ni noda vuravura.

Na vei lisi oqo, esa vakadonuya taumada na Matabose e Cake ni Qele Maroroi ka vakailavotaka talega na Matabose ena nodrau cakacaka vata kei na Tabana ni Lavo ni Matanitu se na Ministry of Economy, o koya e idola tiko ni kena vakailavotaki ni REDD+ e Viti. E gadrevi kina na nodra cakacakavata nai taukei ni qele kei na Matabose kei ratou na tabana ni Forestry ena kena vakaqacotaki nai tuvutava oqo.

la ena gauna saraga oqo, sa ratou lisitaki tiko na veivanua eso oqo ena vuku ni nakinaki oqo. O Driti mai Dawasamu, Tailvu, o Yalavou mai Nadroga, o Vunitogoloa mai Ra kei na nodratou qele na Mataqali Raranimeke mai Labasa. ■

Bose vakayabaki ni Yavusa-e-Tolu

NI oti e 45 na yabaki, sa qai vakayacori tale na Bose Vakayabaki (AGM) ni Yavusa e tolu mai Narewa, Nadi ena vula o Maji. E a vakayacori na bose oqo mai na Sofitel Resort & Spa e Denarau oka kina na Yavusa o Sika, Yakuilau kei Navatulevu.

Ena nona dolava na bose na Momo Levu na Tui Nadi, ko Ratu Vuniyani Navuniuci; e a vakadreti ira tiko na lewe ni nona Yavusa enai tavi bibi vaka trustees. Me talave cake nai vakatagedegede ni bula ni kawa iTaukei ka kakua ni dua e tarabe vakarawarawa ena kena sasagataki na bula sautu.

E vica na yavu bibi ni veivekatoroicaketaki e vakaliuca na Yavusa-e-Tolu, ka vakailavotaki na veivuke oqo ena 30 na pasede ka dau musuki mai ena nodrai lavo ni lisi me vagolei kina nodratou *Trust Account*. Na yavu oqo:

- Me talave cake nai vakatagedegede ni bula raraba,
- Me tiko na veivuke e vagolei kina vuli kei na mate
- Veivuke ni veivakavaletaki kei na kena vakatoroicaketaki na koro o Narewa,
- Na nodra vukei na qase, na yada kei ira e vakaleqai tu na tiki ni yagodra,
- Veivuke kina lotu kei na vanua,
- Me dua na veivuke vakailavo kina veimataqali yadudua, ena vei vula.

Me vaka ni se tiko vakawawa e dua na veileti me baleta nai tutu vaka Tui Nadi vei iratou na Veitarogi Vanua, e sa mani digitaki Iosefo Vereivalu ko Ratu Vuniyani me liutaka na bose ena siga oya. O Vereivalu na Roko Veivuke ka vei qaravi tiko e Nadi.

E a mai vakaraitaki ena bose oqo nai tukutuku vakailavo ni yabaki 2020 ka sa ciqomi ka vakadonui talega ni sa dodonu, ena gauna ni bose.

E dina ga ni a tarai keda na mate veitauvi na *COVID-19* ena yabaki sa oti, ia e sega ni tarova na nodratou cavu isausau ena so tale na yasa ni vei qaravi na Yavusa-e-Tolu. E so na veika ka mai rawati rawa ena loma ni yabaki e vaka koto oqo:

- Na kena mai tauyavutaki na Denten Investment Company ena Januери ni 2019. E voli talega kina e tolu na lori ka ratou vakacacacakataki kina e ciwa na lewenivanua. Mai na ciwa oqo, e va e ratou lewe ni yavusa.
- Vakadeitaki na veiwekani kei na dua na kabani mai Niusaladi na Pataka Saio Investment ka ratou mani laki cacacaka kina e 11 na cauravou kei na goneyalewa lewe ni yavusa. Ena gauna oqo ka sa navuci tiko me na lewe 29 me ratou na laki cacacaka i kea ena gauna e sa na dola tale kina na veilakoyaki ki vanua tani.
- 30 na gonevuli era a kerea mai na veivuke ni Trust ena 2020, ka mani solia na Trust e rauta ni \$38,581 nai lavo ni veivuke ena vuli, ka solia mai e \$18,176 na Raddison ena vuku ni veidinadinati ka ovici ena veidinadinati ni lisi. E dolava tu na Yavusa na veivuke ni vuli vei ira kece na lewe ni Yavusa ka okati talega kina o ira era sa cacacaka rawa tiko ka ra qai via tomana na nodra vuli.
- Veivuke ena kena vakatoroicaketaki na bula raraba ena koro e Narewa kei Nakavu ena 2020 e rauta ni \$4,975.
- Mai tavoci e dua na taba ni vei qaravi vou ka vakatoka ni "Reading Time" me vukei ira na lalai ena nodra kila vakatotolo na wili vola.

E vuqa tale na veika e qaravi rawa ena loma ni yabaki ka sega na gauna me tuvalaki kina vakamatailalai. Oqo ga e so na kenai vakaraitaki ka vakadinadinati kina ni sa vakacagau sara tiko vakavinaka na qaravi taki mai vei iratou na trustees ni Yavusa-e-Tolu.

Oqo e kenai matai talega ni dua na bose ni Mataqali se Yavusa e Viti me vakaoqo na kenai qaraqaravi. E dusimaka ni sa dua nai vakatagedegede cerere e sa vakanamata tiko kina na yavusa ka sa tiko na vakanuinui ni Matabose ni Qele Maroroi ni sa na vaka tiko oqo na nodai tosotoso nai taukei ni qele e Viti. ■

Na Yavusa E Tolu trustees kei na vica na ivakalesilesi ni Matabose ni Qele Maroroi

Vale ni Volavola

Suva
TLTB Building, 431 Victoria Parade
P.O Box 116, Suva.
T: (679) 331 2733

Nausori
Level 2, Jiwanbhai Complex
Ross Street, Nausori.
T: (679) 347 7315

Korovou
1st Floor, Waimaro Circuit Building
Main Street, Korovou.
T: (679) 334 0130

Rakiraki
Shop 1, George Shiu Raj Building
FSC Road, Rakiraki.
T: (679) 669 4120

Ba
1st Floor, Tower Building
Ganga Singh Street, Ba
T: 667 0255

Lautoka
Level 1, Khans Complex
10 Mana Street P.O Box 73, Lautoka.
T: (679) 666 1744

Nadi
Level 1, Airport Central Complex
Namaka, Private Mail Bag, Nadi
Airport.
T: (679) 672 3771

Sigatoka
1st Floor, Keasuna Complex
Sigatoka.
T: (679) 650 0696

Labasa
Level 1, TISI Sangam Building
Nasekula Road, P.O Box 32, Labasa.
T: (679) 881 1122

Savusavu
1st Floor, Planters House
Main Street, Savusavu.
T: (679) 828 0797